

STEFANOS YERASİMOS • Milliyetler ve Sınırlar

© 2009 Dimitri Yerasimos

İletişim Yayınları 309 • Araştırma-İnceleme Dizisi 49

ISBN-13: 978-975-470-446-4

© 1994 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1-7. Baskı 1994-2015, İstanbul

8. Baskı 2023, İstanbul

KAPAK Ümit Kıvanç

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Haydar Sayılı - Begüm Güzel

DİZİN Özgür Yıldız

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

STEFANOS YERASİMOS

Milliyetler ve Sınırlar

Balkanlar, Kafkasya
ve Ortadoğu

ÇEVİREN Şirin Tekeli

STEFANOS YERASIMOS 1942'de İstanbul'da doğdu. Güzel Sanatlar Akademisi'nde mimarlık okudu. Doktorasını Paris Üniversitesi'nde yaptı. Onu özellikle üç ciltlik *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye* (Gözlem Yayınları 1974-77) adlı geniş araştırmasıyla tanıyoruz. Bir de *Ekim Devrimi'nden "Millî Mücadele"ye Türk-Sovyet İlişkileri* (Gözlem Yayınları, 1979) ile. Yerasimos 1980-85 arasında Paris'de François Maspero / La Découverte Yayınevi için, Doğu'yu ve özellikle Türkiye'yi gezmiş seyyahların metinlerini yayıma hazırladı. Marco Polo, İbn Battuta, J.-B. Tavernier, J. Thévenot, J. P. de Tournefort ve J. Nicolas de Nicolay'ın yazılarından oluşan 12 ciltlik bir eser ortaya çıktı. 1989'de CNRS Yayınları'ndan Nicolas de Nicolay'ın seyahatnamesini yayımladı. 14, 15 ve 16. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda gezen seyyahları kapsayan bir çalışması da 1991'de Fransızca olarak Türk Tarih Kurumu'nca yayımlandı (*Les voyageurs dans l'Empire Ottoman*). *Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri* Türkiye'de İletişim Yayınları tarafından Ocak 1993'te yayımlandı. 1992'de de *Demeures Ottomanes de Turquie*, Albin Michel Yayınevi tarafından yayımlandı. Prof. Stefanos Yerasimos 1972'den vefatına kadar (2005) Paris VIII Üniversitesi'nde ders verdi. 1994-1999 yılları arasında İstanbul'daki Fransız-Anadolu Araştırmalar Enstitüsü Başkanı olarak görev yaptı. Stefanos Yerasimos'un ayrıca, jeopolitik ve şehirler tarihi başta olmak üzere çeşitli konularda yayımlanmış yüz kadar makalesi vardır.

İÇİNDEKİLER

Giriş.....	7
------------	---

BİRİNCİ KISIM

<i>Doğu Akdeniz ve Balkanlar</i>	11
1. Bir Geçiş Alanı Olarak Doğu Akdeniz.....	13
2. Balkanlar'da Azınlıklar.....	35
3. “Doğu Sorunu” ile İlgili Küçük Jeopolitik Atlas.....	45
4. Balkanlar: Bugünün, Dünün ve Geleceğin Sınırları.....	85

İKİNCİ KISIM

<i>Ortadoğu</i>	113
5. Ortadoğu'da Etnik ve Dinsel Azınlıklar.....	115
6. Ortadoğu'nun Bugünkü Sınırları Nasıl Çizildi?.....	121
7. İskenderun Sancağı: Bir Toprak Parçası Oluşturma ve Bütünleştirme Süreci.....	173
8. Arabistan Sınırları.....	199

ÜÇÜNCÜ KISIM

Kafkasya	265
9. 1914-1917: Rus Kafkasya'sının Sonu.....	267
10. 1917-1918: Osmanlı Kafkasya'sının Yenilgisi.....	287
11. 1918-1921: İngiliz Kafkasya'sının Yenilgisi ve Sovyetleştirme Süreci.....	311
12. Pontus Meselesi (1912-1923).....	345
13. Kafkasya: Rusya'nın Dönüşü.....	419
<i>DİZİN</i>	495

GİRİŞ

Batı diplomasisini bir yüzyılı aşkın bir süre uğraştıran ve Birinci Dünya Savaşı'nın önde gelen nedenlerinden birisini oluşturan Doğu Sorunu, çokuluslu bir imparatorluk olan Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla birlikte toprakları üzerinde ulus-devletlerin kurulması sorunudur. En geniş olduğu zaman sınırları Slovakya ve Ukrayna'dan, Somali ve Yemen'e, Kafkasya'dan Cezayir'e uzanan bu topraklar üzerinde bugün otuz kadar devletin var olduğu düşünülürse, Batı dünyasıyla orta Asya ve Siyah Afrika arasında bir köprü konumundaki bu dünyayı ilgilendiren Doğu Sorunu'nun karmaşıklığı ve önemi hemen anlaşılır.

Avrupa ile Asya arasında yer alan bir ara bölgeden söz ettiğimize göre, imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinin yalnız Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendirdiği düşünülmemelidir. Bu topraklardaki bir başka büyük devlet olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu ile aynı tarihte, 1918'de çökmüş ise de, komünizmle birlikte değişen Rus İmparatorluğu çöküşüne yetmiş yıl daha direndi ve bir önceki aşamanın doğru dürüst çözümlenememiş so-

runlarını yeniden gündeme getiren dönüşüm sürecine, ancak 1990'dan sonra girildi. Bu nedenle, ulusal sorunlar ile bunların ayrılmaz parçası olan sınır sorunlarının çözülme yoluna girdiklerine inanılan uzun bir ara dönemden sonra, Doğu Sorunu yeniden ortaya çıktı.

Doğu Sorunu denilen sorundan etkilenen topraklar geleneksel olarak iki coğrafi alt-bölgeden oluşur: Balkanlar ve Ortadoğu. Bu iki bölgeyi birbirinden ayıran Anadolu, Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı olan Türkiye'nin kendine ulusal toprak olarak seçtiği, ama sınırları yer yer tartışma konusu edilmiş bir bölgedir. Bu iki bölgeye bugün bir üçüncüsü, Kafkasya eklendi. Kafkasya, 1828 yılında hemen hemen tamamlanan fetihler sonucu görece erken bir tarihte Rus İmparatorluğu'na dahil olduğu için 19. yüzyılda kısmen, Doğu Sorunu'nun dışında kaldığı kabul edilen bir bölgeydi. Ancak, 1917-1921 arasında ve 1990 sonrasında olduğu gibi, Rus İmparatorluk gücünün zayıfladığı her dönemde, bu bölgenin hemen jeopolitik sahnenin önüne fırladığı düşünülürse, Doğu Sorunu'na Kafkasya da dahil edilmelidir. Bunlara dördüncü bir bölge olarak, 18. yüzyılın sonu (Kırım'ın 1783'te fethedilişi) ile 19. yüzyılın başı (Besarabya'nın, yani bugünkü Moldavya'nın 1812'de fethedilişi) arasında Rusya tarafından işgal edilen, bugün Rusya'nın 18. yüzyıl sınırlarından geriye çekilmesiyle yeniden ortaya çıkan, Orta Avrupa'nın bir uzantısı niteliğindeki, Karadeniz'in kuzeyinde kalan bölge eklenebilir.

Balkanlar'da, 19. yüzyıl boyunca, din farklarından başka hiçbir farkı önemsemeyen Osmanlı İmparatorluğu tarafından zorla birleştirilen eski halklara dayalı ulus-devletlerin oluşumuna tanık olunur. Bu süreç Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlıların Balkanlar'dan tümüyle atılmalarıyla sonuçlansa da, yeni devletler arasında oluşturulan sınırlar, 1919'da büyük devletlerin kendi çıkarlarına uygun ola-

rak dondurdukları, önce iki savaş arası dönemin, daha sonra da Soğuk Savaş'ın istikrarsız ortamında değiştirilmeden korean, ama aslında ateşkes antlaşmalarınca rastlantısal olarak belirlenmiş sınırlardı. Bölgede 1991'den beri patlak veren sürtüşmeler, bu durumda, komünizmden arta kalan sorunlar olmaktan çok, 1912'de dondurulmuş olan bir sürecin yeniden başlamasının ürünü olarak görülmelidir.

Ortadoğu'da ise, geçmişi oldukça eski bir tarihe uzanan Türkiye-İran sınırı bir yana bırakılırsa, sınırlar, kuraldışı durumlar dışında –Türkiye ve Suudi Arabistan gibi– yerel yönetimlerin katılımı olmaksızın, Batılı güçler tarafından ve hatta, amacı yeni ulus-devletlerin kurulması bile olmayan kimi endişelerle çizildi. Bölgedeki ulus-devletler, tepeden inme biçimde yeni uluslar yaratmaya kararlı yöneticiler tarafından, önceden varolan sınırlar dahilinde, ancak onlara dayatılan çerçeveye karşı çıkılarak kuruldu. Nihayet, Kafkasya'da, 1917'de impartorluk rejiminin çökmesiyle başlayan, coşkulu ama çok tartışmalı ulus-devlet kurma girişimleri, SSCB'nin 1991'de dağılmasından sonra yeniden ve aynı heyecanla gündeme geldi.

Bugünkü çatışmaların köklerinin Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesi ve sonrasında gündeme gelen sorunlara uzandığı düşünülürse, Doğu sorunlarının arka planının, her altbölgede ortaya çıkan yeni gelişmeler ışığında yeniden ele alınması gerekiyor. Bu kitapta yer alan metinler, 1986 ile 1993 arasında yazıldı ve *Hérodote* dergisi başta olmak üzere, Fransızca, ya da başka dillerde yayımlanan dergilerde yayımlandı. Yazıları bir kitapta toplamakla, bu hareketli tarihin, birçok bilimsel yayında enine boyuna incelenmiş bulunan tüm yanlarına ışık tuttuğumu iddia etmiyorum. Burada yapmaya çalıştığım şey, sorunu kapsamlı biçimde irdelemekten çok, okura, bugün karşılaştığımız ve gelecekte karşılaşılabileceğimiz çatışmaların anlaşılabilmesi için birkaç ipucu sunmaktan ibarettir.

BİRİNCİ KISIM

Doğu Akdeniz ve Balkanlar

1

BİR GEÇİŞ ALANI OLARAK DOĞU AKDENİZ*

Akdeniz'in birliği efsanesi, hem Roma İmparatorluğu kadar eskidir hem de bu imparatorluğun *mare nostrum*'un her yanında bıraktığı izlerin çok dayanıklı olmasına koşut olarak günümüze kadar gelebilmiştir. Tarih burada, bir yandan bir birlik düşüne, bir yandan da bölünmüşlük gerçeğine dayalı olarak gelişmiş görünüyor. Tarihin kökleri Doğu Akdeniz'de daha derinlere indiğinden, bu çelişki burada başka yerlerde olduğundan daha canlıdır. Batı belleğinin kurucu metni olan *İliada*, daha o tarihte, “uygarlık” ile “barbarlık” arasındaki sınırı çizdi ve Truva Savaşı'na son verecek olan barış, bugün hâlâ bekleniyor.

O tarihten bu yana geçen üç bin yılda, kuşaktan kuşağa miras bırakılan bu sınır hiç aşamadığı gibi, sınırı birlik yoluyla değil, fetih yoluyla aşma isteği de hep daha ağır bastı. Grekler Batı'ya, bu dikotomiye göre bölünmüş, her an değişen sınırları Ege takım adaları ve Küçük Asya kıyıları arasında yer alan bir dünya görüşünün temellerini miras bırak-

(*) İsrail'de yayımlanan *Crossroads* dergisi için yazıldı.

tlar; bu dünyayı tehdit eden ilk güçlü barbar kavim Persler idi. Sonradan olma –devşirme– bir uygar olan Makedonyalı İskender, –1992’de Lizbon’da yapılan Avrupa Topluluğu zirvesinde İskender’in bu dünyalardan hangisine ait olduğu tartışmasının yapılabilmiş olması, söz konusu dünya görüşünün bugün hâlâ geçerli olduğunu gösteren çok iyi bir örnektir– barbarlığı en uç sınırlarına dek gerilettiler ve Romalılar onun izinden giderek, Akdeniz’i tarihte ilk ve son kez, bir imparatorluk içinde birleştirdiler.

Roma İmparatorluğu ikiye bölündükten sonra, imparatorluğun sonsuza dek yaşayacağı ve barbarlığa –ki sonradan İslam’a devredilen barbar rolünü bir süre daha Persler oynayacaklardı– karşı savaşmayı sürdüreceği yollu boş inancı Doğu Roma üstlendi. O gün bu gündür, Akdeniz’i, barbar rolünü karşılıklı olarak birbirlerine atarak aralarında paylaşmayı sürdürenler, Hıristiyanlık ile İslam alemidir. Batı’da Güney Fransa’ya kadar ilerledikten sonra Araplar, Türklerin Boğazları geçerek Yunanistan’a yerleştikleri ve Akdeniz kıyılarında Dalmaçya’dan Cezayir’e kadar ilerledikleri tarihte geri çekildiler. Xerxes’in yenilgisinden on dokuz yüzyıl sonra Osmanlı sultanı II. Mehmed’in Atina’yı işgal etmesi, çağdaşları tarafından uygarlık terazisinde tarafların yer değiştirmesi olarak yorumlandı. Rönesans Avrupası’nda Türklerin Truvalıların ahvadı oldukları yollu söylentiler dolaştı ve II. Mehmed’in Rum tarihçisi Kritovulos, padişahın Truva harabelerini gezerken Doğu’nun Batı’dan öcünü aldığı ilan ettiğini yazdı.

Osmanlı İmparatorluğu’nun gerilemesi ve Balkanlar’da ulus-devletlerin kurulması, kaybedilmiş toprakların yeniden ele geçirilmesi olarak görüldü ve Birinci Dünya Savaşı’na son veren Paris Konferansı’na kadar amaç, Türkleri Avrupa’dan atmak oldu. Bu hedefe 1918’de az çok ulaşılmış olduğundan, Yunanistan kendisini bu köklü geleneğin tek mirasçısı

ilan ederek Küçük Asya'yı ele geçirmeye kalkıştı ve sonunda sınır yeniden, Med savaşları sırasındaki yerinde, Ege adaları ile Anadolu kıyıları arasında bir yerde çizildi.

SSCB'nin kurulması ve Soğuk Savaş'la birlikte "demir perde"nin ortaya çıkması, uygarlıkla barbarlık arasındaki sınırın geçici bir süre için yer değiştirmesine yol açtı. Bu ara dönemde, komünizmi "Doğu despotluğu" ile özdeşleştirmek üzere eski şemalar yeniden ele alınırken, dünün düşmanları "hür dünya" adı altında birleşecekler ve aralarındaki farkların demokrasi ve liberalizmin etkisiyle giderek ortadan kalktığı görülecekti. Komünist dünyanın yıkılmasıyla birlikte, nasıl böylesine sürekli olduğuna şaşırırmakla birlikte, gerisin geriye aynı dikotomiye dönme eğilimindeyiz.

İki sınır ve üç dünya

Ancak bu oynak sınırın iki yanında kalıp tarih boyunca çiğnenmiş toprakların, ortadan kaldırılması olanaksız denilen karşıtlıkların üstüste bindiği bir geçiş bölgesi oluşturmak gibi bir özellik taşıyıp taşımadığı sorusunu sormakta yarar vardır. Bu durumda, iki dünyayı birbirinden ayıran tek bir sınır yerine, aynı derecede süreklilik gösteren iki sınırdan söz edilebilecektir. Bu sınırlardan birisi, Belgrat'tan başlayarak Sava Nehri boyunca uzanan ve Dalmaçya kıyılarında Adriyatik'e ulaşan çizgidir ve 395'te Roma İmparatorluğu bu hat ile ikiye ayrılmıştır. Aynı sınır, Yukarı ortaçağ boyunca, Doğu İmparatorluğu'nda az çok korunabilen düzeni, Avrupa'nın geri kalanındaki düzensizlikten ayırmış; 1054'ten itibaren Ortodoks ve Katolik kiliseleri arasındaki bölünmenin sınırını oluşturmuş; 16. yüzyıldan sonra da, Osmanlılarla Habsburgların imparatorlukları arasında yer alan sınır bekçileri burada yerleşmişlerdir. Bugün, Yugoslavya'yı bölen, Batı Avrupa'ya eğilimli Katolik Slovenler ve Hırvatlarla, Müs-

lüman bir kimlik edinmeye çalışan Boşnaklar ve komünizm, milliyetçilik ve Ortodoksluk arasında bocalayan Sırp-ları birbirinden ayıran sınır çizgisi yine aynı hattır. Pirenelere birlikte Avrupa'nın en eski sınırlarından birisi olan bu sınır, doğal engellere dayalı olmadığı gibi, etnik köken ya da dil yönünden farklı halkları –sınırın iki yanında da Sırp-Hırvatça konuşan Slavlar yaşamaktadır– ayırdığı da söylenemez. Sınır, birisi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na dahil, Katolik, diğeri ise Osmanlı İmparatorluğu'na dahil ve önceleri Ortodoks, sonradan kısmen Müslümanlaşan iki farklı kültürel gelişme çizgisini birbirinden ayırmaktadır.

İkinci sınır ise iki parçadan oluşmakta: Sınırın doğu-batı yönündeki ilk parçası, Toros Dağlarıyla Anadolu'yu Suriye ve Mezopotamya'dan ayırırken, kuzey-güney yönlü ikinci parça da Mezopotamya'yı İran yaylasından ayırır. Bu son sınır, İran ve Mezopotamya uygarlıklarını birbirinden ayıran, dünyanın en eski sınırlarından birisi olduğu gibi, 1639'da İran ve Osmanlı imparatorlukları arasında çizilmiş olup bölgede halen geçerli olan en eski sınırdır. Anadolu sınırı dört yüzyıl boyunca (7. yüzyıl ile 11. yüzyıl arasında) Bizanslılar ile Arapları karşı karşıya getirmiş, Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilmesinden sonra da Türkler ile Araplar arasında bir duvar olarak yükselmiştir. Balkanlar'daki sınırdan farklı olarak, söz konusu Ortadoğu sınırı, sıradağlardan ve ovalarla yaylalar arasındaki kırılmalardan oluşan doğal bir engeldir. Bu aynı zamanda, Türkler, Araplar ve İranlıları etnik olarak birbirinden ayıran kesin bir sınır çizgisidir. Buna karşılık dinî bölünme aynı derecede kesin değildir; sınırın iki yanında da Müslümanlar yaşamaktadır ve her ne kadar İranlılar çoğunlukla Şii ise de, aynı mezhep gerek Anadolu'da gerekse Irak'ta varlığını korumaktadır. Nihayet bu sınır çizgisinin her iki yanında, devleti olmayan bir halk, Kürtler yaşamaktadır.

Bu son, sınır aşırı yerleşim özelliği, Ortadoğu sınırına özgü değildir; çünkü, Sırlar, Kürtlerden farklı olarak devletleri bulunsa ve Yugoslavya'nın hakim unsurunu oluştursalar da, Balkan sınırının her iki yanında yaşayan bir halktır. Bu karşılaştırma bizi yeniden sınır bekcılığı sorununa götürüyor. Osmanlıların Kürt aşiretlerinin gücünden İranlılara karşı yararlandıkları gibi, Avusturyalılar da Osmanlı Sırlarından bir bölümünü İmparatorluğun sınırlarına asker-köylü olarak yerleştirmek üzere kendi yanlarına çekmişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun ulus-devletlere bölünmesi üzerine sınırı bekleyen Kürtler, tıpkı eski Avusturya-Macaristan ve Osmanlı toprakları üzerinde kurulan, bir ulusa dayalı olmayan tek devlet olan Yugoslavya'nın parçalanması üzerine sınırın iki yanında kalan Sırlar gibi sınır aşırı olarak bölündüler.

Demek ki, tek bir sınır yerine iki sınırın varlığı, ortaya iki değil, üç toprak parçası çıkarmakta, dolayısıyla iki karşıt dünya arasında, üçüncü bir, ara ya da geçiş alanı oluşmaktadır. Nitekim bu alanın evrimini tarih içinde izlemek mümkündür. Grek kültürü ile Doğu'nun siyasal sistemini birleştiren ve dini imparatorluk iktidarına tâbi kılan Bizans, Katoliklik ile Ortodoksluk arasındaki büyük bölünmeden çok önce, Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışını izleyen kaosa karşılık, görünüşte hiç değişmeyen bir düzen sağlayabilen kendine özgü bir dünya kurmuştu. Dünyevi gücün tek sahibi olarak Germen İmparatorluğu'nun, dini gücün tek sahibi olarak da Papalığın karşısında yer alan Bizans, 1204'te Konstantiniye'nin ilk ele geçirilişinin bir Haçlı Seferi'nin ürünü olmasında görüleceği gibi, Batılıların iştahını kabartmaktaydı. Öte yandan, Arap ve Türk Müslümanlara karşı Hıristiyanlığın ilk koruyucusu olarak dikilen güç de Bizans idi. Kısacası, en geç II. bin yılın başlarından itibaren, iki değil, üç dünyadan söz etmek gerekir. Bunlar, birbirleriyle ka-

çınılmaz olarak ilişkide olmalarına ve aralarında kimi özümsemeler olmasına karşın, özellikle Endülüs, Sicilya, Suriye ve Dalmaçya gibi uç bölgelerde (*marche*) birbirleriyle kıran kırana bir çatışmaya giren Katolik, Ortodoks ve Müslüman dünyalarıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulması bu gerçekliği tümenden değiştirmiş değildir. Bunun bir nedeni, Bizans'ın jeopolitik izleyicisi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, Bizans'a ait topraklarda hüküm sürmesi ve aynı çelişkileri devralmış olması ise, bir başka nedeni de, bir yandan İslam'ın öncülüğü rolünü üstlenirken, ilginç biçimde, bir yandan da yükselen Katolikliğe karşı Doğu Hıristiyanlığının koruyuculuğunu üstlenmesidir. Osmanlı İmparatorluğu, Bizans geleneğini sürdürerek Habsburg İmparatorluğu'nun imparatorluk iddialarına karşı çıkarken, Balkanlar'da, Orta Avrupa'nın bir bölümünde ve Akdeniz'in doğusu ile güneyinde sahip olduğu jeopolitik konum nedeniyle Rönesans'tan Birinci Dünya Savaşı'na dek Avrupa'da patlak veren tüm çatışmalara ve kurulan ittifaklara taraf olmuştur. İdareci ve asker olarak zinde güçlerini, Balkanlı devşirme veya İslam'ı benimseyenler arasında bulan Osmanlılar, Arap dünyasını kendi kaderine terk ettiler. Nitekim Arap dünyası gerilemesinden hep Türk hakimiyetini sorumlu tutageldi.

Sözünü ettiğimiz ara bölge, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesine koşut olarak daraldı. Bunda, Osmanlıların savaşlarda Avusturyalılar ve Ruslar yararına toprak kaybetmeleri kadar, İmparatorluk sınırları içinde yaşayan halkların bağımsızlık hareketleri de etkili oldu. Demek ki, burada hem jeopolitik hem de ideolojik bir süreç söz konusudur. Balkanlar'daki Hıristiyan halklar arasında ulusal hare-

ketlerin başlaması, ilk aşamada Doğu Hıristiyanlarının Batı ile barışması anlamına geliyordu. Ancak bu, kiliseler arasındaki bir yakınlaşma sonucu değil, seçkinlerin yavaş yavaş laikleşmeleri ve Katolik Kilisesi'nin yayılma çabalarına karşı, koruyucu bir zırh sağlayan İmparatorluğun tanıdığı kimi ayrıcalıklar sonucu devletin hizmetine girmiş görünen kendi kiliselerinden giderek uzaklaşmaları sayesinde oldu. Balkanlar'ın gelecekteki yönetici sınıflarının gözünde Batı'yı artık, Papalık ve Luther sapkınlıkları değil, ticaret ve sanayi sayesinde yükselen burjuvazi temsil ediyordu. Bununla birlikte bu değişiklik kiliselerin üstünlüğüne son vermiş değildi; tersine, İmparatorluğun hoşgörü gösterdiği tek yapılar olan kiliseler, kültürel yenilenme ve ulusal savaşta önemli bir rol üstlenerek "kaçan treni yakalamayı" başardılar. Ancak müminlerinin yaşadıkları modernleşme sonucu Batı'nın üstünlüğünü tanımak zorunda kaldıklarından, değişme süreci onların da eski mutlak gücünü tırpanladı. Kısacası, Batı'yla bütünleşme isteği ve bunun önündeki engeli kırma amacının yönlendirdiği bir savaş sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nca temsil edilen son ara bölge kalıntısı ortadan kalktı.

Öte yandan, Arap dünyası da aynı dönemde İslam'ın yenilenmesi sürecine girmektedir. İslami düşünce tarzına göre yenilenme ancak kaynaklara dönülerek yapılabilirdi. Bu ise, bir yandan, hem fazla geri hem de fazla laikleşmiş kabul edilen, bir yandan da imparatorluk bürokrasisinin ağırlığı yüzünden karşı çıkılan Osmanlı İmparatorluğu'na cephe almayı gerektiriyordu. Bu iki merkezkaç eğilim arasında sıkışan İmparatorluk, kendini savunmak için iki planda çözüm aradı: Bir yandan, hem Batı'nın teknik ve kurumsal üstünlüğünü yakalamak hem de Hıristiyan tebanın endişelerini gidermek için Batılılaşma sürecini başlatırken, bir yandan da İslam'ın birliği ve yenilenmesi için panislamist bir akım

başlatmak. Ne var ki, bu iki çaba da, hem merkezkaç güçler beklenenden daha güçlü olduğu için, hem de Batılıların baskısı sonucu başarısızlıkla sonuçlandı. Batılılar, kendilerine bir müdahale olanağı sağlayacağı ve gerek ekonomik gerekse ideolojik yönden bir nüfuz alanı açacağı için merkezkaç güçleri desteklerken, bir yandan da çok dinli, birden çok etnili bir organizmanın ortadan kalkmasının bırakacağı boşluktan korkuyorlardı. İşte bu korku, imparatorluğun Birinci Dünya Savaşı sonuna dek bütün bir yüzyıl boyunca can çekişmesine yol açtı.

Ulus-devletlerin zor doğumu

Sonunda, yalnız imparatorluğu dağıtmakla kalmayıp, panislamizm ve Arap birliği hayallerini de suya düşüren, Batı modelinin en kolay algılanıp uygulanabilen unsuru olan milliyetçilik galip geldi. Geçici bir süre uygulanan manda sisteminin ardından Ortadoğu'da da Balkanlar'daki ulus-devletler şeması benimsendi. Ancak milliyetçilik burada Batı milliyetçiliğiyle aynı öze sahip değildi ve oradaki olgunlaşma sürecinden geçmemişti. Batı'da milletler bin yıl kadar süren ve her ulusun kendi kavramlarını, kendi ekonomik araçlarını, kendi sosyal yapılarını kurmasına olanak veren kültürel ve politik bir evrimleşme sonucunda oluşmuştu. Şimdi ise, bir kurtuluş savaşının ardından, genellikle büyük güçlerin müdahalesiyle düzenlenen bir barış konferansı, ulus yaratmaya yetiyordu. Bu durumda Balkan ve Ortadoğu milliyetçilikleri, Batı'nın ideoloji cephaneliğinden, varolan ulusları *a posteriori* (sonradan) haklı kılan ve *a priori* (tanım gereği) yeni uluslar yaratmaya olanak veren birtakım gerekçeler bulup çıkardılar. Oysa her tür amaca hizmet etmek üzere oraya buraya çekıştırilen bu hazır kavramlar, gerçek durumu değiştirmeye yeterli olmadığı gibi, gerçek durumda ulusal bir-